

Fattigforsorg for 200 år siden

Undersøgelse af det offentlige fattigvæsen i Egebjerg sogn
1780 - 1800

Af Christian Larsen

Hvem var de mennesker, der fik erhvervsbetegnelsen »fattiglem/almissel« på sig? Hvordan fungerede fattigforsorgen ude i et lille landsogn? Var der stor forskel på lovens fine ord og praksis? Disse spørgsmål vil jeg i det efterfølgende belyse for Egebjerg sogns vedkommende.

EGEBJERG SOGN 1780 - 1800

Det Egebjerg-landskab, man så på Videnskabernes Selskabs Kort 1771, og som først blev ændret ved udskiftningen, var højt, banket i vest og sydvest afdalende, snart leret, snart sandet, det sidste ud mod Kongsøre og ned mod strandkanten derved.

Agerjorden, sandblandet lerjord, var de fleste steder meget god i forhold til det øvrige Ods herred, og sognet betegnedes som et af de bedre i herredet. Der fandtes gode græsgange både i vange, folde og på overdrev. Ved matrikuleringen i 1688 var det dyrket areal 1.844,2 tønder land (areal 1832: 5.240 tønder land), som blev skyldsats for 428 tønder hartkorn (tdr. htk.) (1832: 383 tdr. htk.).

Sognet havde tre skove, nemlig Ulkerup Skov omkring Ulkerup landsby, Lestrup Skov og Kongsøre Skov, der dækkede ca. 10 % af sognet.

Rent bebyggelsesmæssigt bestod Egebjerg sogn af ti, efter Ulkerups nedlæggelse i 1782, af ni landsbyer med 73 bøn-

dergårde og 58 huse (1688: 79 gårde og 24 huse), præstegård og degnebolig, skoler i Egebjerg og Bråde, fattighus i Egebjerg, stubmølle på Egebjerg mark samt en større fæstegård, »Egebjerggård«, med 17 tdr.htk.

Egebjerg sogn tilhørte staten og var en del af »Det Kongelige Odsherredske Gods«. Godset blev bestyret 1760 - 1790 af kammerråd Jacob Hansen (1728 - 1791) og 1790 - 1810 af teologen og landøkonomen F.W. Trojel (1745 - 1819). En »fordel« ved at være krongodsbonde var kronens forholdsvis mere liberale holdning over for restancer end f. eks. proprietærgodset Dragsholms. Kronen kunne afskrive bøndernes gæld, hvilken mulighed Dragsholm ikke havde.

Landbruget var sognets hovederhverv. Dertil kom en del husmænd, der havde et håndværk eller fiskeri som bierhverv; fiskeriet var dog af ringe betydning.

Igennem perioden steg befolkningen: Ved den første folketælling i 1769 var der i sognet 659 og ved den anden tælling i 1787 790 personer, dvs. en stigning på 19 % - en befolkning i vækst. Ods herreds befolkning var også stigende, men kun med 6,2 %. Dog faldt sognets befolkning, således at der ved den tredje folketælling i 1801 »kun« var 773 personer, altså et fald på 2,2 %. I samme tidsrum voksede herredets indbyggere med 8,3 %.

Udskiftningen af Egebjerg sogn strakte sig over 11 år, fra 1782 til 1793, og betød en kraftig omvæltning af det hidtidige sogne-landskab. Ulkerup by blev nedlagt og omdannet til skov, gårde blev nedlagt og nye husmandssteder oprettet. Hvor gårdene før udskiftningen havde udgjort 53,6 % af samtlige husstande, udgjorde de efter udskiftningen kun 38,8 %. Til gengæld steg husenes antal fra 42 % til 54,5 %. Altså en stigende husmands-klasse, ikke bare i Egebjerg sogn, men også i Ods herred og Danmark.

FATTIGLOVGIVNINGEN I 1700-TALLET

I september 1708 udstedte kongen to forordninger om fattigvæsenet, en om betlere i København og en om betlere i køb-

stæderne og på landet. Disse to forordninger fulgte principperne i den ældre fattiglovgivning, men nu opnåede de »rette/værdige fattige« ret til at få fattighjælp.

Ledelsen af det lokale fattigvæsen blev lagt i hænderne på præsten og hans medhjælper. De skulle udarbejde en årlig liste over de forsørgelsesberettigede eller de »rette fattige«, som inddeltes i tre klasser: 1. klasse var for gamle og syge, børnene var i 2. klasse, medens 3. klassen var for de personer, der på grund af mange børn, svagelighed eller »andre lovlige Aarsager« ikke kunne tjene nok til dagen og vejen. Hvad disse andre lovlige årsager dækkede over, blev ikke præciseret. Denne inddeling blev dog ikke fulgt i Egebjerg, hvor man nøjedes med at skrive dem tilfældigt op. Hvorfor forordningens klassificering ikke blev fulgt vides ikke.

Præsten og medhjælperne skulle holde opsyn med, at de fattige førte et ordentlig levned og gik regelmæssigt i kirke. Første søndag efter påske og første søndag efter Mikkelssdag skulle forordningen sammen med listen over de indskrevne fattige oplæses fra prædikestolen, så enhver vidste, hvem der var de værdige fattige, og hvem de skulle give kost. Over sognepræsten og medhjælperne stod fattiginspektionen, som vil blive omtalt senere.

Fattigforordningen bestemte også, at børnene i gruppe 2 skulle have gratis undervisning og skolebøger. Når børnene blev så store, at de kunne vogte dyr eller udføre »anden smaae Gierning paa Landet«, skulle de sættes dertil.

Hovedformålet med forordningen af 1708 var at befri landet for tiggere, og derfor indeholdt forordningen ikke alene et totalt forbud mod tiggeri, men også forbud mod at huse tigge-re.

Sognekassens indtægter kom dels fra »frivillige« (dvs. tvungne) pengegaver fra proprietærer, forpagtere, ridefogeder og andre velhavende personer i sognet og dels fra en fast årlig skat på sognets mandlige indbyggere. Gårdmænd skulle betale 4 skillinge, husmænd 1 skilling og tjenestekarle 1-2 skillinge. Denne fattigskat var beregnet til at dække omkostningerne ved bort-

transport af de »uværdige fattige«, nemlig de omløbende tigge-
re.

Selve fattigforsørgelsen påhvilede dog sognet selv, især bønderne, som blev pålagt en »frivillig« ugentlig eller månedlig afgift i naturalier. Sognepræsten skulle med en eller flere fattige gå foran med et godt eksempel.

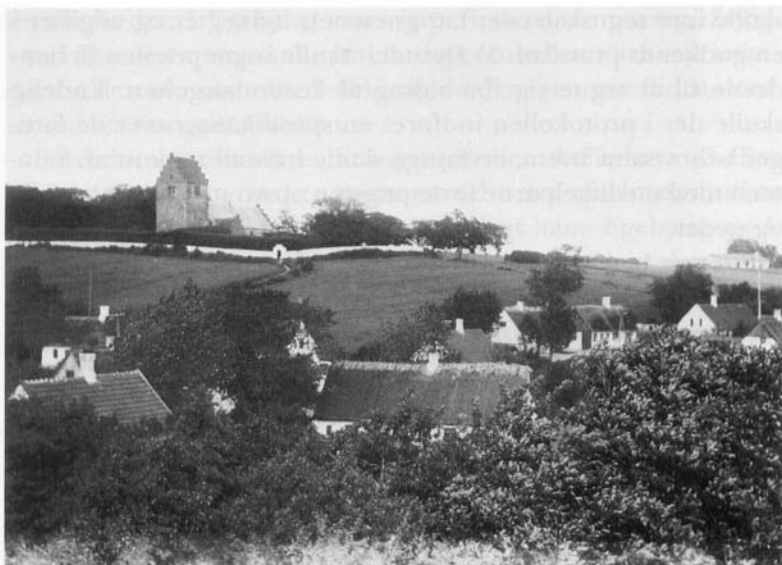
Som en sikkerhedsforanstaltning for at de fattige fik det, de var lovet, skulle de bønder, der var dårligst stillet, straks efter høsten betale deres afgifter, medens de bedrestillede kunne vente til senere. Hvis man ikke betalte til tiden eller ikke ville betale, skulle præsten fra prædikestolen påminde vedkommende om det. Hvis det stadig ikke hjalp, kunne præsten bede amtmanden om at foretage en udpantning.

Dersom et sogn havde flere fattige, end sognet kunne brødføde, kunne sognet få et af de bedrestillede nabosogne til at overtage nogle af fattiglemmerne (§ 10). Således skulle også et muligt overskud fra herredskassen fordeles blandt herredets fattige efter fattiginspektionens anvisning.

Da centraladministrationen indså, at forordningen af 1708 ikke blev overholdt på grund af vanskelige tider, udsendte kongen i oktober 1731 en forordning, der indskærpede 1708-forordningens regler og Danske Lovs påbud om fattighusenes opførelse. Denne forordning bevirkede bl.a., at sognepræsten i Egebjerg igen begyndte at føre fattigprotokol.

I 1770'erne startede så småt en forsørgs- og beskæftigelsesdebat, som tog rigtig fart fra midten af 1780'erne, da kongen i 1787 nedsatte en kommissionen til undersøgelse af fattigvæsenet. Kommissionen sendte en rundspørge til samtlige landets administratorer af fattigvæsenet, og i det besvarede var det især det store tiggeri og arbejdsløshedsproblemet, der dukkede op igen og igen.

Kommissionens arbejde dannede grundlag for forordningen om fattigvæsenets bestyrelse i København af 1792. Dog fik kommissionen aldrig udarbejdet nogle forslag til forordninger for købstæderne og landet. Danske Kancelli gik så i gang med indhentning af nye oplysninger om fattigvæsenets tilstand og med

Egebjerg med kirken liggende på en bakke over landsbyen, illustrerer præstens rolle i fattigvæsenet. En aktiv præst kunne udrette meget, dog kunne perioder med misvækst eller en vrangvillig menighed sætte grænser for hans virke. Fattighuset ses som tredje skorsten fra højre. Foto ca. 1990 af Søren Bay, Asnæs. Trundholm Lokalhistoriske Arkiv.

udgangspunkt i to forslag udarbejdede Kancelliet i 1802 en »Plan til Fattigvæsenets provisoriske Indretning paa Landet i Sjælland«. Med enkelte ændringer blev denne plan året efter, 1803, ophøjet til lov.

Dermed havde Danmark fået en ny sociallov, der dog ikke var så forskellig fra forordningen af 1708, men ved en fast og præcis formulering gav de lokale administratorer et bedre udgangspunkt.

FATTIGVÆSENETS ADMINISTRATORER

Sognepræsten havde også før 1708 ledet fattigforsorgen, men med 1708-forordningen blev hans rolle ændret meget. Han fik nu tre opgaver: 1) Foruden at skulle være en neutral pengeindsamler skulle han nu også være en slags skatteopkræver. 2) Han

skulle føre regnskab over fattigvæsenets indtægter og udgifter i en godkendt protokol. 3) Desuden skulle sognepræsten få bøn-derne til at tegne sig for bidrag til kostforsørgelsen. Endelig skulle der i protokollen indføres en specifikation over de fattiges behov samt hvem, de fattige skulle have deres kost af. Sammen med medhjælperne førte præsten opsyn med de fattiges liv og sæder.

Præsten havde altså med 1708-forordningen fået en aktiv og arbejdskrævende rolle i fattigvæsenets administrationen. Derfor var også sognepræstens interesse og arbejdsomhed af stor betydning for resultatet. Præsten var dog hjælpeløs i perioder med krise og stigende fattigdom samt sin menigheds modvilje mod skatter og andre byrder.

Sognepræsten i Egebjerg i denne periode var 1774 - 1786 Andreas Johan Rehling (1748 - 1790), 1786 - 1794 Olaus Jacobides Huulegaard (1740 - 1807) og 1794 - 1816 Niels Walther (1755 - 1816).

I Egebjerg ser man tydeligt i fattigprotokollen, når der kommer ny præst. Skriften ændres selvfølgelig, men hver ny præst lægger også i den første tid megen energi i fattigvæsenet. Der er dog den ændring at ved Niels Walthers tiltræden i 1794 nedsattes præstens bidrag til fattigkassen med 1 rigsdaler fra 2 til 1 rigsdaler. Han fandt åbenbart bidraget for højt.

En gang om året, som regel sidst i august eller først i september, mødtes Ods herreds præster sammen med herredets fattiginspektion, hvor regnskaberne blev efterset og penge udbetalt af herredskassen. Anmærkningerne kunne dreje sig som mangler i regnskaberne eller manglende forklaring på afdøde fattiglemmers ejendele. Egebjerg-præsterne mødte altid med udmærkede regnskaber, der blev »Efterset og rigtig befunden« uden nogle anmærkninger af amtmanden, herredsprovsten og forvalteren på krongodset, der udgjorde fattiginspektionen i Ods herred.

1708-forordningen og den senere fattiglovgivnings gennemførelse påhvilede sognepræsten og afhang derfor af dennes interesse og initiativ, dog under et vist opsyn fra overordnede

myndigheder. I Egebjerg varetog periodens tre præster fattigvæsenet uden anmærkninger i fattigprotokollen eller reprimander fra den overordnede ledelse og med megen stor flid at dømme ud fra fattigprotokollen.

Forordningen foreskrev, at sognepræsten skulle have »3 eller 4 af de vittigste og bedste Sognemænd«, dvs. gårdmænd, til at hjælpe sig med de opgaver, der var pålagt ham. Egebjerg-medhjælpernes opgave var hjælp til udarbejdelse af kostplanen og dens gennemførelse i praksis; regnskabet synes de ikke at have haft nogen indflydelse på. Efter tre års forløb kunne medhjælperne blive fritaget for hvervet, som var ulønnet, hvis der ellers var nogen i sognet, der ville overtage det.

I Egebjerg var der kun to medhjælperne, og deres navne er anført i fattigprotokollen under kostfordelingerne 1785 og 1788 - 1799. 1785 er det skolelærer A.H. Sinding, Egebjerg, og fæstegårdmand Sivert Christensen og 1788 - 1800 fæstegårdmændene Mads Jensen og Jens Berthelsen. Det var altså almindeligt, at man forblev længe i disse hverv. Eller var der ingen andre, der var interesserede i at overtage det ulønnede arbejde? Svaret må stå hen i det uvisse.

FATTIGVÆSENETS FORSØRGELSESMÅDER

Ifølge forordningen af 1708 fandtes der to måder at forsørge de fattige på: Enten ved naturalieforplejning eller ved omgangsbespisning.

Naturalieforsorg foregik på den måde, at den enkelte fattige fik udleveret en del nærmere bestemte fødevarer, som den fattige selv hentede hos bønderne eller i sjældnere tilfælde hos sognepræsten. Hos sidstnævnte har der nok været størst chance for at få sin retmæssige portion. Nogle steder kunne naturalierne bestå af rug og/eller byg, medens der på Møn ydedes malt, gryn, ærter, flæsk og uld. I Egebjerg fik de fattige korn og indtil 1778 også vadmél til klæder.

Omgangsbespisning fungerede på den måde, at den fattige blev tildelt et vist antal spisedage om ugen hos gårdmændene i landsbyen eller nabolandsbyen, så at 5 - 7 bønder på skift gav

den fattige middags- og aftensmad. Tanken bag ved var, at den fattige ikke selv var i stand til at forvalte den tildelte portion og brugte den for hurtigt, og så blev vedkommende nødt til at tigge. Men som 1700-tallet skred frem, mistede denne kostforsorg sin popularitet grundet mange årsager. Den var upraktisk for gamle og gangbesværede - især om vinteren - og om sommeren under høsten kunne den fattige risikere at skulle spise ude i marken, men har bønderne skænket det en tanke? Sikkert ikke. Også den almindeligt udbredte fattigdom blandt den overvejende del af landbefolkningen var stor, og i krisetider kunne de ydende bønder være på sultegrænsen, hvorfor deres evne og vilje kunne ligge på et meget lille sted.

I Egebjerg sogn var der i denne periode en kombineret naturalie- og pengeforsorg. Gårdmændene blev afkrævet imellem en og to skæpper korn i rug eller byg samt imellem 21 skillinge og 5 skillinge om måneden. Ifølge en «De Fattiges Bespiisning», der er indført bagest i fattigprotokollen, desværre uden årstal, regnes til en dags kost $1\frac{1}{3}$ skæppe korn (2,9 liter) og $2\frac{1}{3}$ skilling eller for en uge 0,13 tønde korn og 16 skilling, hvilket stemmer overens med sognepræst Huulegaards indberetning til fattigkommissionen i 1787.

Maria Rytter har på baggrund af fynsk kildemateriale beregnet, hvor store portioner de fynske fattige af 1. klasse fik og derefter gjort sig nogle tanker, om man kunne overleve ved hjælp af de tildelte naturalier. Hun mener, at et menneske skulle kunne overleve med ca. 3 tønnder korn om året. Hvis man sammenholder dette tal med inddelingen over de fattiges kost i f.eks. 1791, kunne fem fattiglemmer overleve på den tildelte kornration. Nr. 1, Peder Andersen i Ryhuset, skulle forsørge sig selv og konen med 2,3 tønnder korn, men til gengæld havde de også deres hjemmeboende datters, »Den stumme Birthe«, ration, nemlig 3 tønnder korn.

Generelt kunne fattiglemmerne i Egebjerg sogn overleve på den tildelte kornration, som blev fastsat i forhold til deres tilstand og andre forhold; men ved siden af rationen fik lemmerne også udbetalt penge. Dette omtales senere.

De Fattiges Bespisning

Indtægter, udsædte, korn, og andre følger, indtægt
og Penges for Børn, og i Ugen, naar de Fattige
indtægter for Børn, og i Ugen, naar de Fattige

	Det op.					Indtægt				
	Kp.	L.	S.	M.	B.	Kp.	L.	S.	M.	B.
For 1/2 dag			9		1/2			3		1 1/2
1			1 1/2		2 1/2			1 1/2		2 1/2
1 1/2			1 5/7		3 2/7		1			3 1/2
2		1	2		4 2/7		1	1/3		4 2/7
2 1/2		1	2		5 2/7		1	1		6
3		1	1 3/7		6 2/7		1	1 1/2		7
3 1/2		2			8		2			8
4		2	2		9 1/7		2	2/3		9 1/2
5		2	1 5/7		11 2/7		3			11 1/2
6		3	6		13 5/7		3	1		14
7	1			1		1			1	

»De fattiges bespisning«.

Som nævnt ovenfor fik fattiglemmerne ifølge forordningen - som supplement til kornrationen - også et pengebeløb til dækning af andre leveomkostninger såsom supplerende kost, klæder eller husleje/brændsel. Endvidere dækkede sognekassen som en sidste gestus omkostningerne til begravelsen. Supplementet kunne variere mellem 1 rigsdaler 32 skilling og 16 skil-

ling, men det normale beløb var perioden igennem 5 mark 12 skilling.

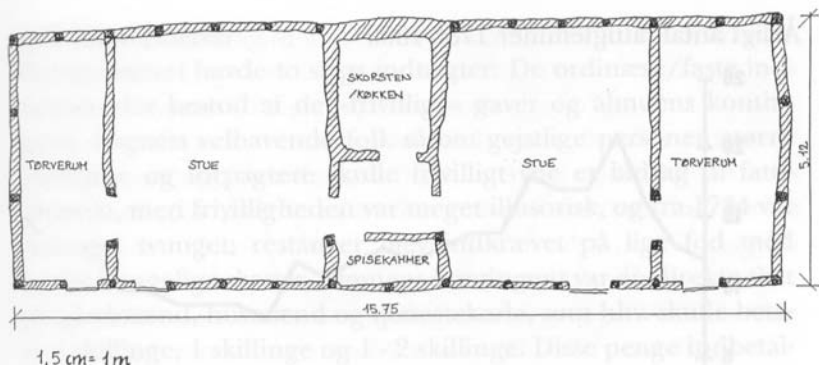
Især sidst i 1700-tallet voksede pengeøkonomien frem og erstattede naturalieøkonomien. Dette gjaldt specielt i byerne, men det har sikkert også påvirket de omkringliggende landsog- ne og fået pengeforsorgen til at virke mindre fremmedartet. Dog kunne pengeforsorgen også have sine problemer, når der var krise blandt bidragyderne eller manglende vilje blandt disse til at betale.

Der var som omtalt kombineret naturalie- og pengeforsorg i Egebjerg sogn, men det var dog ikke alle, der både nød kost og føde. Der var hvert år imellem to og ni personer ud af ca. 12 lemmer, som enten fik en kornration eller et pengebeløb. Flest var disse personer i årene 1788 - 1789, 1791 - 1792 og 1799. I 1789 var forskellen på antallet af nydere af kost eller penge og nydere af kost & penge størst: 9 fik enten kun kost eller penge, medens 4 nød både kost & penge. Dette skyldtes nok, at sognekassen dette år kun gav et lille overskud på 1 rigsdaler; der var ikke penge nok til en kombineret forsørgelse til alle lemmerne. Det har altså været et spørgsmål, om hvor trængende de fattige var, og hvad der var råd/vilje til at ofre på dem.

Allerede i Danske Lov fra 1683 blev det påbudt, at kirkeværgerne sammen med sognemændenes hjælp skulle bygge et hus til de fattige, der ikke kunne få husly andetsteds, og dette påbud blev gentaget i forordningen 1731. Størstedelen af fattighusene blev stiftet og finansieret af sognets mest velhavende folk, som regel godsejeren, dennes enke eller sognepræsten. Til fattighusene hørte der ofte et lille stykke jord, hvorpå der blev dyrket kål, som indgik i fattiglemmernes føde.

Det typiske fattighus havde plads til 6 - 8 personer, og sammenholder man dette tal med det anslåede tal af nødlidende her på Sjælland, var det kun få af de nødlidende, der blev for- sørgt i et fattighus.

Fattighuset i Egebjerg by lå på matr. nr. 19 Egebjerg by (i dag Egebjerg Hovedgade 7) og var bygget i sognepræst A.N. Chry- stalsins embedsperiode (1684 - 1730) af en kapital på 50 rigsda-

Egebjerg Fattighus. Grundplan.

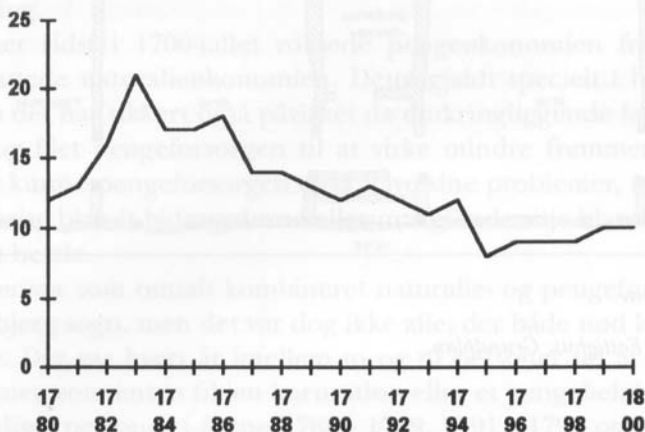
ler, der i gamle tider var givet til de fattige, men sognepræsten fratog fattigforstanderen Ole Bryde pengene og lod bemeldte hus bygge for disse.

Udover at det var på seks fag, kender vi intet til husets indretning eller udseende. Det blev først brandforsikret i 1842 og var da på syv fag. Ingen reparationer eller tilbygninger til det nævnes i regnskaberne 1780 - 1800 på nær en kakkelovn til 8 mark, som blev opsat i huset i 1792.

Fattighuset kunne rumme mellem fire og seks lemmer, men det var sjældent, at alle pladserne var besat; den gennemsnitlige belægning var 2,8 personer. Men fattigprotokollen nævner kun de beboere, der nød fattighjælp. Ved folketællingen i 1787 boede der foruden tre fattiglemmer en familie på fire personer, som »Nyder Almisse af Sognet«, men som ikke optræder i fattigprotokollen. Med beboernes antal i 1787, syv personer, er altså tale om en overbelægning. Det er derfor vanskeligt at sige, hvor mange der faktisk har boet i fattighuset.

Fattighuset kunne altså i teorien maksimalt rumme seks personer. Det er svært at fastsætte de nødlidendes tal præcist, men ved hjælp af regnskaberne over ekstraskatten 1787, hvor vi også har den første folketælling, kan vi kredse os ind. I Egebjerg sogn var der dette år 501 personer over 12 år, hvoraf de 234 blev del-

Årligt antal fattiglemmer 1780-1800

KILDE: Egebjerg fattigprotokol

vist/helt fritaget for at svare ekstraskat på grund af »fattigdom«, dvs. 29,6 % af de skattepligtige. Heriblandt var også de 14 fattiglemmer dette år.

Hvis man sætter disse 234 personer lig med de nødlidendes antal i 1787, og at der boede syv personer i fattighuset, så blev kun 3 % af disse forsørget i et fattighus. Det er lidt i overkanten af de øvrige år, hvor 1 - 2 % af de nødlidende blev forsørget i fattighuset ifølge fattigprotokollen. Dette tal svarer til gennemsnittet for Sjælland.

I løbet af perioden boede der i alt i fattighuset 14 personer, heraf 9 kvinder og 4 mænd. På nær en var alle mændene ugifte, og det samme gjorde sig gældende for kvinderne, hvor kun en var gift, medens resten var ugifte/enker - datidens svage gruppe. Den gennemsnitlige alder ved »indtræden« i fattighuset var 43 år med 10 og 78 år som yderpunkterne, og det gennemsnitlige opholdsår i samme var 4,3 år strækkende fra 1 til 10 år. Rent erhvervsmæssigt fordelte beboerne sig på 3 af gårdmandsklassen og 10 af husmandsklassen, dvs. en klar overvægt fra en klasse, der ikke havde de samme aftægtsmuligheder som gårdmandsklassen.

INDTÆGTERNE

Fattigvæsenet havde to slags indtægter: De ordinære/faste indtægter, der bestod af de »frivillige« gaver og almuens kontingent. Sognets velhavende folk såsom gejstlige personer, større jordejere og forpagtere skulle frivilligt yde et bidrag til fattigkassen, men frivilligheden var meget illusorisk, og fra 1734 var bidraget tvunget; restancer blev indkrævet på lige fod med andre kongelige skatter. Almuens kontingent var en direkte skat på gårdmænd, husmænd og tjenestekarle, som hhv. skulle betale 4 skillinge, 1 skillinge og 1 - 2 skillinge. Disse penge indbetaltes til herredsfattigkassen, der brugte dem til dækning af omkostningerne ved borttransport af de omløbende tiggere.

De ekstraordinære/usikre indtægter stammede fra forskellige indsamlinger i kirken. Ved jul, påske og pinse blev der samlet penge ind i kollekttavler, og de fattiges bøsse stod hele året rundt i kirken. Også ved bryllupper eller barselsgilder blev der båret en særlig fattigbøsse rundt blandt gæsterne. En særlig tavle var Helsingør Hospitals tavle, hvor der for hver kirke var fastsat et bestemt beløb (for Egebjerg sogns vedkommende 7 rigsdaler 48 skilling), der skulle sendes videre til Hospitalet, medens det overskydende kom sognets fattige til gode.

Fattigvæsenet kunne også gøre krav på fattiglemmernes ejendele, og det var almindeligt, at man registrerede og vurderede den fattiges ejendele, så hverken den fattige eller andre kunne snyde fattigvæsenet for dets arv. Også mulkt for slagsmål, opsætsighed imod øvrigheden og børns forsømmelser fra skolen indgik i fattigvæsenets indtægter.

Egebjerg sogns ordinære indtægter præges hele perioden af ro. Indtægterne er på indtil 7 rigsdaler: Præstens gave på 2 rigsdaler, degnens 32 skilling og 5 - 6 rigsdaler fra herredskassen. Sognepræst Niels Walther må have ment, at præstens bidrag var for stort, og året efter sin tiltræden, 1795, nedsættes præstens gave til 1 rigsdaler, medens degnens bidrag fortsætter uændret. Samme år ophører også pengebidragene fra herredskassen, så de samlede ordinære indtægter 1795 - 1800 er på 1 rigsdaler 32 skilling.

Da almuens kontingent indgik direkte til herredskassen, markerede dette beløb sig ikke i regnskaberne, men ved hjælp af liber daticus og folketællingerne 1787 og 1801 kan man danne sig et nogenlunde skøn af denne sums størrelse: 1780 og 1787 ca. 8 rigsdaler og 1801 ca. 7 rigsdaler, hvilket nogenlunde svarer til det beløb, herredskassen udbetaler til Egebjerg fattigkasse 1780 - 1794.

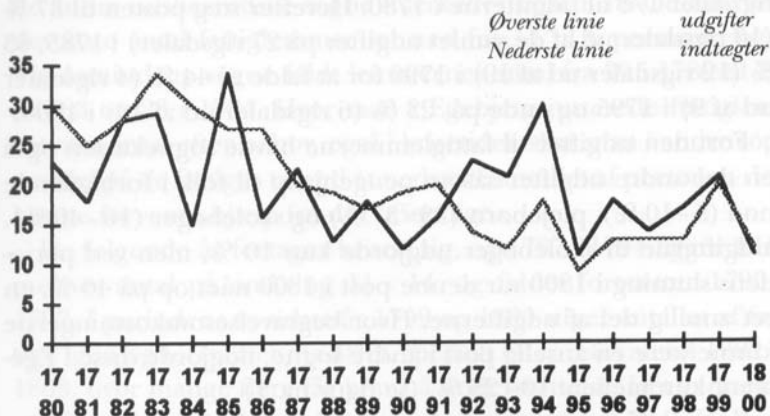
De ekstraordinære indtægter var derimod generelt større end de ordinære, men også meget svingende: Fra 26 rigsdaler i 1785 til 5 rigsdaler i 1790. De ekstraordinære indtægter faldt i 1783 grundet den almindelige krise på Odsherreds Gods dette år, et fald der har kunnet mærkes på 1784-regnskabet med et underskud på 7 rigsdaler, der dog blev dækket ind af den opsparede beholdning. Den store ekstraordinære indtægt i 1785 skyldtes auktionen over fæstehusmand og bødker Jens Nielsens (ca. 1714 - 1792) kone i Underød, Inger Pedersdatter (ca. 1728 - 1785), som indbragte fattigkassen 14 rigsdaler. Indtægtsstigningen fra 1790 skal bl.a. ses i det lys, at mulkter, som havde indgået i regnskabet 1783 - 1784, nu atter begyndte at indgå og fortsatte perioden ud.

Generelt udgjorde både de ordinære og de ekstraordinære indtægter en stabil faktor i fattigregnskaberne trods kriser i sognet og konjunktursvingninger, så der altid var penge til de fattige (se figur 1)

Som tidligere nævnt kunne kostforsorg enten bestå i omgangsbespisning eller naturalieforsorg. Omgangsbespisning er egentlig ikke en indtægt, da den fattige spiste hos bonden og til gengæld ydede arbejde, så godt som den fattige kunne. Det mest almindelige var, at cirka 7 gårdmænd forsørgede en fattig, så hver gård ydede en dags kost om ugen. Naturalieforsorgen fungerede som tidligere nævnt ved, at den fattige fik tildelt et vist antal gårdmænd, der efter evne gav den fattige korn og penge.

I Egebjerg sogn blev imellem 3 og 13 gårdmænd tildelt forsørgelsen af en fattig, som månedligt blev betalt med korn og penge til sognepræsten efter en fastlagt »omregningstabel«, ind-

Egebjerg fattigvæsens indtægter og udgifter 1780-1800

KILDE: Egebjerg fattigprotokol

ført bagest i fattigprotokollen uden årstal. Heraf fremgår det, at 1 dags forsørgelsespligt blev betalt med $1\frac{1}{3}$ skæppe korn og 1 uge med 0,13 tønder korn og 16 skillinge. I 1785 betalte 11 gårdmænd dog for en uges kost 0,26 tønder korn og 16 skillinge, hvilket svarede til bøndernes ydelser i Højby sogn på samme tidspunkt. Men generelt lå den enkelte bondes ydelser fast igennem denne periode.

UDGIFTERNE

Efter forordningens § 3 skulle de fattiges inddeles i de tre klasser, der før er omtalt, men i Egebjerg synes en sådan opdeling ikke at have eksisteret, ej heller i denne periode. Det har været op til den enkelte fattigkommission, om de ville have et fast antal pladser i hver klasse eller lade antallet variere efter behovet, og Egebjerg fattigkommission valgte altså det sidste.

I Egebjerg sogn fik de fattige foruden kosten også tildelt en vis sum penge til husleje, klæder eller andre fornødenheder, men der var også fattige, som enten kun fik penge eller kost. Pengebeløbet varierede mellem 16 skilling og 1 rigsdaler 12 skilling, men det mest almindelige beløb var 92 skilling, svarende

til cirka 7 skilling om måneden. Denne post udgjorde med 10 rigsdaler $\frac{1}{3}$ af udgifterne i 1780. Herefter steg posten til 37 % (10 rigsdaler ud af de samlet udgifter på 27 rigsdaler) i 1785, 63 % (12 rigsdaler ud af 19) i 1790 for at falde til 44 % (4 rigsdaler ud af 9) i 1795 og ende på 23 % (6 rigsdaler ud af 12) i 1800.

Foruden udgifter til fattiglemmerne havde sognekassen også en del andre udgifter såsom pengehjælp til folk i forbigående nød (5 - 10 %), plejebørn (33 - 37 %) og skolebøger (10 - 40 %). Udgifterne til skolebøger udgjorde kun 10 %, men ved periodens slutning i 1800 var denne post i 1800 nået op på 40 %, en ret anselig del af udgifterne. Hvor begravelsesomkostningerne kunne være en anselig post i andre sogne, udgjorde disse i Egebjerg kun mellem 10 - 25 %. (se figur nr. 1)

Kornportionernes størrelse varierede imellem 0,8 tønder korn og 4,13 tønder korn, men den mest forekommende størrelse var 1 - 2 tønder korn. Medens de største portioner lå nogenlunde fast på 3 - 4 tønder korn 1780 - 1800, steg de mindste portioner fra 0,8 tønder korn i 1780 til 1,13 tønder i 1790 og endte på 1,5 tønder korn i 1795, som denne oversigt viser (Portionernes størrelse er angivet i tønder):

	1780	1785	1790	1795	1800
Mindste portion:	0,8	1,01	1,13	1,5	1,5
Største portion:	3,38	4,13	3,03	4,0	3,13

Der var altså tale om en forbedring af de fattiges kår ved at hæve mindsteportionens størrelse.

HVEM VAR DE FATTIGE?

Man havde i Egebjerg sogn ikke et fast antal årlige lemmer, men et varierende antal. Ved periodens start i 1780 er der 12 fattiglemmer, og det tal stiger de følgende år for i 1783 at nå periodens højeste antal lemmer, nemlig 21. Dette års høje antal skyldtes den almindelige landbrugskrise, der havde været i Odsherred siden 1778, »men i Særdeleshed avlede Bonden i 1783 i Almindelighed særdeles ringe af alle Slags Korn, at den største

Deel ikke en Gang kunne have Føde til Paasken 1784...«. Også i de andre odsherredske sogne mærkedes krisen: På Odden blev det faste antal fattiglemmer sat ned fra 14 til 6 personer, og i Vig-Asmindrup sogne faldt lemmernes antal fra 30 i 1780 til 24 i 1783 og 23 i 1784. Hvor man i Egebjerg justerede fattiglemmernes antal efter behov, også i krisetider, skar man i andre sogne ned på de fattiges tal ved at nedsætte antallet af personer, der kunne forvente hjælp fra det offentlige.

De følgende år fortager krisen sig, og 1787 - 1794 ligger lemmernes antal på omkring 11 - 14, og faldet fortsætter 1795 - 1797. I periodens to sidste år 1799 og 1800 stiger antallet af fattige igen og fortsætter med det, specielt efter reformen i 1802 / 1803, hvor mange flere får krav på understøttelse. Det gennemsnitlige årlige antal fattiglemmer var for perioden 12,9. (se graf nr. 3)

Margit Mogensen har opgjort »de fattiges antal« ved hjælp af regnskaber over ekstraskatten af 1762, som tidligere har været omtalt under afsnittet om fattighuset. På samme måde er »de fattiges antal« uden for det offentlige fattigvæsen i Egebjerg sogn opgjort for at sætte fattiglemmernes antal i forhold til antallet af alle »fattige« i sognet. Man kan selvfølgelig ikke konkludere de fattiges antal ud fra regnskab over en skat, men det giver et godt overblik over omfanget af fattigdommen blandt almuen i den periode.

Ved periodens start er antallet af personer, der helt eller delvist er fritaget for ekstraskatten, på 206 ud af 506 og stiger jævnt op igennem 1780'erne og begyndelsen af 1790'erne for at kulminere i 1794, hvor 239 personer (eller 71,7 %) ud af sognets 333 skatteydere over 12 år var helt/delvist fritaget for skatten, medens der kun var 12 fattiglemmer.

Medens antallet af fattige med $\frac{1}{2}$ skat altid var lavere end fattige fritaget for skat på Odsherreds Gods, var dette ikke tilfældet i Egebjerg i perioden. Fattige helt fritaget for skat var i overtal 1783 - 1790 med 32,5 % ud af samtlige over 12 år, medens de resterende 12 år udgjordes de fattiges antal af personer med $\frac{1}{2}$ skat (30,2 % af samtlige skatteydere).

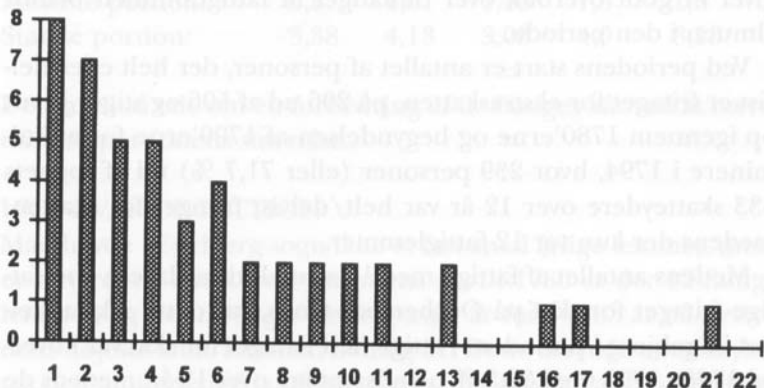
I løbet af perioden 1780 - 1800 modtog i alt 47 personer hjælp fra fattigkassen. Blandt disse modtog 8 støtte i et enkelt år, 20 personer modtog hjælp i 2 - 5 år, 12 personer i 6 - 10 år og 7 personer i over 10 år. (se figur 3)

De to personer, der modtog fattighjælp i 11 år, var et barn, Ole Andersen (1778 - ?) i Lestrup, og en gammel bødker i Underød, Jens Nielsen (ca. 1714 - 1792). Oles hjælp ophørte, da han blev gammel nok til at komme ud og tjene, medens hjælpen for Jens Nielsens vedkommende stoppede ved hans død.

Modtagerne af fattighjælp i 13 år var drengen Niels Larsen i Hølkerup (1778 - ?), der faldt for aldersgrænsen, og husmands-enken Sidse Olsdatter (ca. 1721 - 1797) i Strandhusene, som fik hjælp indtil sin død.

Husmand i Bråde Niels Jensen og hustru Kirsten Poulsdatters datter, den halte Johanne Nielsdatter (1777 - 1834), var på sog-net i 16 år, inden hun overraskende blev gift i oktober 1799 med Niels Larsen, en ungkarl fra Nykøbing Sjælland; men ægteska-bet kom til at vare kort; fra 1807 boede hun i fattighuset. Hun lavede lidt skræddersyning, men levede hovedsagligt af fattig-

Understøttelsesperiodens længde

KILDE: Egebjerg fattigprotokol

hjælp. Auktionen over hendes ejendele i 1834 indbragte fattiggassen 6 rigsdaler 3 mark.

Peder Nielsen Krag (ca.1754 - ?) var modtager af fattighjælp 1784 og stadig i systemet ved periodens slutning i 1800.

Den længste understøttelsesperiode var dog 21 år: Det var den stumme og døve (måske evnesvage?) Birthe Pedersdatter i Lestrup (1755 - 1806). Hun fik fra 1761 og resten af sit liv hjælp fra det offentlige, i alt i 45 år.

Årsager til fattighjælpens ophør er for 7 personers vedkommende ikke oplyst, og blandt resten er død den mest forekommende årsag, nemlig 21 personer, medens 8 stadig var i systemet ved periodens slutning. 9 børn var faldet for aldersgrænsen, dvs. 14 - 15 år, og var kommet ud og tjene, og 2 kvinder var blevet gift.

Fattigprotokollen nævner kun begrundelse for opnåelse af fattighjælp for 12 personers vedkommende, nemlig 5 «skrøbelige» personer og 7 forældreløse børn. De resterende kan man ved hjælp af andre kilder opdele i 6 enker og 6 børn med fattige forældre, medens 23 personer ikke sikkert kan placeres i nogen gruppe.

Fattiglemmernes alder ved indtræden i det offentlige fattigvæsen er opdelt i tre grupper: Børn (0 - 15 år), voksne (16 - 60 år) og gamle (61 år->). De to svageste grupper, børn og gamle udgjorde henholdsvis 13 og 21 personer, dvs. at i alt 34 ud af de 47 fattiglemmer tilhørte en af de svage grupper ved indtræden i fattigvæsenet.

Blandt de 47 lemmer var det »svage« køn, kvinderne, klart i overtal. Der var 31, heraf 8 piger, medens mændene kun talte 16, heraf 6 drenge. Deler man fattiglemmerne op i mænd, kvinder og børn, kommer man til følgende resultat: Mænd 21 %, kvinder 49 % og børn 30 %. En megen klar overvægt af datidens svage gruppe, kvinder og børn, med 79 %.

Den erhvervsmæssige fordeling af fattiglemmerne før deres indtræden i fattigvæsenet er blevet delt op i gårdmandsklassen, husmands- og håndværkerklassen og indsidderklassen. Håndværkere og husmænd er slået sammen, da et fattiglem ofte før

både har været husmand og håndværker. 9 hørte til gårdmandsklassen, 32 havde før været husmænd/håndværkere, 1 indsidder og 5 personer, hvis tidligere erhverv er ukendt.

Det kan således fastslås, at størstedelen af fattiglemmerne (33 personer eller 70,2 %) tilhørte sognets nederste grupper, medens kun en femtedel kom fra gårdmandsklassen, som havde bedre mulighed for at få aftægt hos børnene/svigerbørnene end husmændene.

Fattiglemmernes bopæle koncentrerer specielt om tre landsbyer: Abildøre, Egebjerg og Lestrup. Det høje antal fattiglemmer bosat i Lestrup skyldtes for en stor del Anders Hansen og hans familie her, som næsten alle på et eller andet tidspunkt fik fattighjælp. I Egebjerg lå det førømtalte fattighus, medens Abildøre altid blev omtalt i godsregnskaberne som »ringe«. Fordelingen af resten af fattiglemmernes bopæl ses af dette skema:

Sted	Antal fattiglemmer
Ledstrup	10
Abildøre	7
Egebjerg	7
Underød	5
Hølkerup	5
Bråde	4
Gelstrup	4
Ulkerup	2
Strandhusene	2
?	1

Det gennemsnitlige antal fattiglemmer i en by var 4,7, og kun to byer lå under dette, nemlig Ulkerup og Strandhusene. Lemmernes geografiske fordeling afspejler også byernes størrelse, idet Abildøre var den anden største by (15 % af sognets htk.), Hølkerup den største (18 % af htk.) og Bråde den tredje største (15 % af htk.). Underød var den næstmindste landsby med kun 3,8 % af sognets htk., men hvorfor byen er på en 4. plads med hensyn til bopæl, vides ikke.

TO SKÆBNER

Hans Christensen

Hans var født i 1748 i Underød, hvor hans forældre, Christian Hansen og Maren Lorenzdatter, havde et husmandssted. Som 25-årig overtager han Christen Eriksens hus i Gelstrup. Da Hans nu er etableret med eget hus, kan han tillade sig at gifte sig, og valget falder på den 28-årige Mette Poulsdatter fra Glostrup. Brylluppet står i november 1773, og året efter kommer det første barn, der bliver opkaldt efter farfaderen.

I 1775 bytter Hans hus med Jens Poulsen i Ulkerup, og familien flytter til den lille skovlandsby, hvor de to sidste børn, Birthe i 1777 og Karen i 1780, kommer til verden. Ved udskiftningen af Egebjerg sogn nedlægges Ulkerup by og inddrages til fredskov. De fleste af byens gårdmænd får nye gårde, medens resten sammen med husmændene kommer i klemme og må nøjes med husmandssteder i Strandhusene nord for Ulkerup. Hans flytter dog ikke med til Strandhusene, men til Gelstrup. Hans og Mette har åbenbart ikke kunne klare forsørgelsen af børnene, for i disse år får Christen og Karen kost fra fattigvæsenet.

Ved folketællingen i 1787 bor han sammen med sin familie i fattighuset i Egebjerg, hvor de nyder almisse af sognet, men ifølge fattigprotokollen er det kun den yngste datter Karen, der får fattighjælp dette år. Senere fører familien en omflakkende tilværelse. Mette dør i Lestrup i 1803, sikkert hos sønnen Christen og dennes kone Ellen Sørensdatter, og Hans i Gelstrup i 1813, begge som fattiglemmer.

Katrine Marie Christensdatter

Katrine, der var datter af husmand Christian Jacobsen og Dorthe Marie Hansdatter i Højby, var født 1758. Omkring 1780 bliver hun gift med Peder Pedersen (1746 - 1787), husmand i Strandhusene. Han dør i juni 1787, men Katrines enkestand kommer kun til at vare i 5 måneder, for i november samme år indgår hun ægteskab med gård- og enkemand Jens Eriksen i Gelstrup. Jens, født i 1734, var før gårdmand i Ulkerup, men fik

ved nedlæggelsen af byen gården »Bøgelund« i Gelstrup. I ægteskabet kommer der en dreng, Christian, i 1789 og en pige, Lucie, i 1793.

År 1800 overlader Jens, da 66 år gammel, sin fæstegård til Hans Nielsen. Da Jens' børn kun er 11 og 8 år, har han ingen til at forsørge sig i alderdommen og ender således i fattighuset sammen med Katrine og datteren Lucie. Her dør Katrine i 1805, medens Jens lever endnu 12 år og når at indgå sit 3. ægteskab med en Mette Jensdatter (død 1816) i 1809, inden han i 1817 lukker sine øjne i Egebjerg fattighus.

AFSLUTNING

Med fattigforordningen af 1708 havde Danmarks sognepræster fået en rammelov, der var en fortsættelse af gamle principper, men som også havde nye elementer i sig. Fattigforsorgen blev nu et offentligt anliggende baseret på tvungne bidrag, dog var tvangen skjult under ordet »frivillig«. Denne indkomne skat skulle en fattigkommission fordele blandt sognets rette fattiglemmer, dvs. dem der levede op til forordningens bestemmelser.

Den direkte kontakt med sognets beboere og fattige havde de lokale administratorer, sognepræsten og hans medhjælpere, som skulle omsætte forordningernes fine ord til praksis. Derfor afhang dette socialsystem i høj grad af præsternes interesse og evner, dog har også kontrollen fra de overordnede myndigheder spillet ind her. Helt afgørende har dog været sognets bønder, som skulle financiere fattigvæsenet via skatter og naturalieafgifter, og som sandsynligvis har haft et afgørende ord ved uddelingen af kost og penge til de fattige.

Kostforsorgen af den enkelte fattige foregik enten ved omgangsbespisning eller som i Egebjerg ved naturalieforsorg. Omgangsbespisningen var blevet foretrukket ved forordningen i 1731, men efterhånden viste omgangsbespisningen sig som et problem for ældre og gangbesværede mennesker; desuden tabte den terræn til, dog først fra omkring år 1800, pengeøkonomien, som vandt frem.

Som et supplement til kosten fik fattiglemmerne også en smule penge ved siden af til husleje, brændsel, tøj eller kost, sædvanligvis 5 mark 12 skillinge. Det var dog ikke alle i Egebjerg sogn, der både fik kost og penge. Perioden igennem nød mellem 2 og 9 personer enten kun kost eller penge. Det har sikkert været et spørgsmål, om der var råd til at give alle fattiglemmerne begge dele.

En anden forsorg, nemlig fattighuset i Egebjerg by, kunne rumme 4 - 6 personer, men var ikke eller næsten aldrig fuldt belagt, og den gennemsnitlige belægning var kun 2,8. En årsag hertil kunne være 1708-forordningens pointering af pleje i hjemmet. Fattighuset kunne rumme cirka 3 % af sognets nødlidende, men det normale var 1 - 2 % af de nødlidende. Husets beboere var overvejende kvinder og fra husmands- og håndværkerklassen, som ikke havde de samme muligheder for aftægt som gårdmandsklassen.

Sognets ordinære indtægter var hele perioden præget af ro, medens de ekstraordinære indtægter var meget svingende, afhængig af krise og velstand i sognet. Men generelt udgjorde indtægterne en stabil faktor i sognekassens økonomi.

Udgifterne gik hovedsageligt til de fattiges kost og penge, men der gik også penge til folk i forbigående nød, plejebørn og skolebøger. Det var især skolebøger, som hen imod slutningen af perioden steg med op til 40 % af udgifterne, medens begravelsesomkostningerne, som i andre sogne kunne være anselige, højst nåede op på 25 % i Egebjerg sogn.

Fattiglemmerne var hovedsageligt datidens svage grupper, kvinderne og børn, som tilsammen udgjorde næsten 4/5 af samtlige lemmer i perioden. Størstedelen af lemmerne var ugifte eller enker/enkemænd fra sognets lavere samfundsgupper, der ikke besad de samme aftægtsmuligheder som gårdmandsklassen, og som derfor var henvist til det offentlige forsørgelsesvæsen.

Sammenfattende kan det konstateres, at fattigvæsenet i Egebjerg sogn fungerede i god overensstemmelse med 1700-tallets fattiglovgivning takket været gode lokale administratorer. De

fattige fik deres kost, omend nogle kornrationer kunne være små, men til gengæld havde de fattige også et pengebeløb ved siden af. Selv i år med underskud fik de fattige deres ration, takket været den opsparede kapital fra gode år.

NOTER

RA Rigsarkivet

LA Landsarkivet for Sjælland

- 1 J.H. Larsen: Holbeks Amt, topographisk beskrevet, 1832, p. 125ff, J.P.Trap: Danmark, 5. udg., bd. 3,2, 1954, p. 557, LA: Egebjerg pastoratsarkiv, nr. 364. Liber daticus 1756-1778, folio 1 - 19 og Henrik Pedersen: De danske Landbrug, 1928, p. 39
- 2 RA: Folketælling 1787 og 1801 Egebjerg sogn, Ods herred, Holbæk amt og Margit Mogensen: Fæstebønderne i Odsherred, 1974, p. 24f
- 3 Liber daticus folio 3 - 7 og folketællingerne 1787 og 1801
- 4 Dette afsnit er baseret på forordningerne og Bente Dahl Hansen: Betler eller almisselem, 1984, p. 24ff
- 5 Danske Lovs 2. bogs 22. kapitels 75. artikel (DL 2-22-75): »Kirkeværgene paa Landsbyen skulle med Sognemændenis Hielp bygge i hvert Sogn et Fattig-Folkis-Huus til de Fattige der i Sognet, som ikke kunde faa andenstæds Huus...«
- 6 Hvad angår de indkomne besvarelser, se J.H. Bährens, der udgav dem i «Efterretninger om Fattigvæsenets Tilstand i Dannemark» i 1790.
- 7 Forordningerne af 1708 §§ 2, 15, 18 og 19, S.V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie, genoptrykt 1959 - 1960 og fattigprotokol 1700 - 1807, Egebjerg pastoratsarkiv
- 8 Dahl Hansen anf. arb. p. 51
- 9 J.H. Bährens anf. arb. under Dragsholm amt og fattigprotokollen
- 10 Dahl Hansen anf. arb. p. 54
- 11 Se note 5
- 12 Dahl Hansen anf. arb. p. 82 og p. 85
- 13 Liber daticus folio 109, Hans de Hofman: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve..., bd. 8, 1762, p. 260 og fattigprotokollen folio 126a (regnskab 1792).
- 14 Folketællingen 1787

- 15 RA: Rentekammerets reviderede regnskaber. Odsherred godsregnskab: Ekstraskattemandtal ved regnskab 1787
- 16 Fattigprotokollen og Dahl Hansen anf. arb. p. 85
- 17 Oplysninger fra Jørgen Stage Larsens, Ølstykke, database, indeholdende oplysninger fra bl.a. kirkebøger, skifteprotokoller & folketællinger og fattigprotokollen. Jeg er Jørgen Stage Larsen, der har stillet sin database til min rådighed, megen tak skyldig.
- 18 Forordningen af 1708 §§ 8 og 13
- 19 Dahl Hansen anf. arb. p. 188
- 20 Op. cit. p. 136
- 21 Fattigprotokollen under kostfordelingerne
- 22 Regnskaberne 1780, 1785, 1790, 1795 og 1800 i fattigprotokollen.
- 23 Dahl Hansen anf. arb. p. 183 og fattigprotokollen
- 24 Fattigprotokollen, kostfordelingerne 1780, 1785, 1790, 1795 og 1800
- 25 Dette afsnit bygger først og fremmest på Jørgen Stage Larsens database kombineret med fattigprotokollens oplysninger.
- 26 Odsherreds Gods: Bilag nr. 75 ved kornudgifterne, regnskabet 1785.
- 27 Mogensen anf. arb. p. 124ff
- 28 Odsherreds Gods: Ekstraskattemandtal ved regnskaberne 1780 - 1800
- 29 Mogensen anf. arb. p. 139
- 30 Disse to levnedsskrivelser bygger på oplysninger fra Jørgen Stage Larsens database.